

330.191.22.356.33(091)

ZDRAVOTNICKÉ ZABEZPEČENÍ RANĚ FEUDÁLNÍHO VOJSKA

Studium zdravotnického zabezpečení raně feudálního vojska je značně obtížné, poněvadž v pramenech je o něm velmi málo přímých zpráv. Přesto je však možno zjistit aspoň v hrubých rysech určitý souhrn pravidelných opatření k poskytování zdravotnické pomoci, tedy k ošetření a léčení raněných a nemocných a k jejich odsu-

nu z bojiště i k pohřbívání, popřípadě převozu mrtvých. Ovšem všechna tato opatření se týkala jen šlechticů, nikoli drobných bojovníků a doprovodného nesvobodného lidu.

Zdravotnického personálu byl tehdy ve vojsku zcela nepatrný počet. Byli to zejména lékaři knížecí nebo později královští, popřípadě i jiných

knížat, členů panovnického rodu, kteří jsou v písemných pramenech častěji doloženi. V okolí krále Václava I. vystupují v letech 1234—1253 celkem 4 lékaři: Vilém, Kuno, Konrád a Šimon. O něco později, ze 60. let 13. století, máme zprávy o 3 lékařích Přemysla II., Janovi, Bernardovi a Vavřincovi. U markraběte Přemysla ve třicátých letech 13. století vystupují lékaři Vilém a Ludvík. Tyto zmínky se zčásti týkají již počátků vrcholného feudalismu, ale jde o instituci již starou. Zprávy o lékařích ve vojsku bez udání jmen jsou již z 11. století z výpravy do Uher r. 1044, z bitvy na Unstrutě v r. 1075, v Polsku o něco později ve vojsku Boleslava III. atd. Tito lékaři byli lidé svobodní, příslušníci feudální třídy; o Vilémovi víme, že byl královským kaplanem a farářem ve Znojmě, Vavřinec byl kanovníkem vysehradským, Konrád šlechticem. Byli i majiteli poddanych vsí a lidí; známe vesnice Lelov, Střelice, Letiny a Kbelníci, jež jsou výslovně uváděny kolem poloviny 13. století jako vsi patřící lékařům. Byly asi honorářem za lékařskou službu u krále, poněvadž jim byly odňaty, když neplnili své úkoly. Lékaři byli ovšem jistě odměňováni i peněžními a jinými dary. Běžně je pro ně v pramenech používán titul medicus, vzácněji i physicus. Nevystupuje u nich později obvyklé rozlišování na lékaře, jež bychom mohli dnes nazvat internisty a chirurgy. Podle zmínek o jejich zákrocích tito „medici“ dělali i operace. Ke zdravotnickému personálu patřili jistě i jejich sluhové, kteří jim asi pomáhali. Musíme jistě počítat i s venkovskými lidovými lékaři, které si pravděpodobně brali s sebou do války i jejich páni, i když o tom nemáme zachované zprávy.

Hlavní činností lékařů na válečných výpravách byla chirurgická léčba raněných. Ranění byli po bitvě sebráni na bojišti, např. po bitvě na Unstrutě při německo-české výpravě do Saska v r. 1075 nařídil král sebrat raněné a svěřit je lékařům. Stejně při společném tažení do Uher v r. 1044 v bitvě na Rábnici. V pramenech je dostatek zpráv o vyléčených ranách, někdy i velmi těžkých. Lehké zranění německého hraběte Thakulfa v r. 849 českým šípem do nohy bylo zřejmě ošetřeno snadno, neboť již druhý den opět vsedl na koně. Vyléčeno bylo i zranění hraběte Riccarda z Accerry českým šípem u Neapole v r. 1190. Zhojenou ránu šípem nacházíme i v hrobě č. 176/60 na Starém Městě u Uherského Hradiště z 9. století, kde dospělý muž měl přeražené žebro, v němž vězí dosud hrot střely, ale rána je dobře zhojena, a muž tedy žil dále. Značně těžší byla již amputace zraněného údu, jež asi v tehdejších bitvách byla často nutná. Podle zprávy polského kronikáře provedl lékař při výpravě Poláků na Moravu ošetření utaté levé ruky polského velmože Želislava úspěšně; král pak dal Želislavovi v odměnu za statečnost a zranění ruku ze zlata. Zřejmě musel lékařský zákrok následovat bezprostředně po zranění ještě během bitvy, takže Želislav nevykrvácel, jak se stávalo obvykle, když nebyla pomoc poskytnuta ihned. Z polských pramenů známe i úspěšnou ope-

raci proražené lebky korouhevnicka Vojslava. Ovšem taková operace nebyla asi vždy úspěšná, i když trepanace lebky byla známa již od pravěku. Neúspěch ukazuje nezhojená trepanovaná lebka z Moravan u Pardubic z počátku 11. století. I při dobrém průběhu léčení mohlo ovšem okamžitým zanedbáním dojít ke komplikacím a smrti, jako u vnuka krále Václava I. Jana z Prahy, jenž byl těžce zraněn na turnaji, dobře léčen, ale zemřel, protože byl zanedbán stálý dozor. Podobně mluví o léčení kolem r. 1200 i polský kronikář.

Nástroje, jež lékaři v raném feudalismu sloužily při operacích, zachovány nejsou. Asi se však příliš nelišily od těch, jež jsou popsány a vyobrazeny v prvotiscích 15. století a v knihách ze začátku století následujícího. Byla to pila na řezání kostí, různé druhy nožů, nůžek, svorek, peánů atd. O používaných anestetikách nevíme, pravděpodobně bylo obvyklé opojení alkoholem. Jistě byly běžně používány i rostlinné hojivé odvary a masti, o nichž slyšíme při jiných příležitostech, i přípravky s „kouzelnými“ účinky.

Raněné nepřátele na bojištích vítězi většinou nesbírali, ti umírali bez pomoci. Byli z nich zachraňováni pouze velmoži, za něž kynulo po uzdravení pořádné výkupné. Někdy v těžkých podmínkách, například v zimních bitvách za velkých mrazů, kdy během boje nebyl na sebrání raněných čas, umírali všichni, i vlastní ranění, mrazem dřívě, než jim mohla být poskytnuta pomoc. Tak se stalo v boji mezi knížetem Vladislavem a Václavem Grojčským u Pražského hradu o vánocích r. 1109 nebo v bitvě Na bójšti v Praze v lednu r. 1179, v níž porazil kníže Fridrich lidové vojsko Soběslava II, nebo konečně i v bitvě u Flarchheimu v Sasku v lednu r. 1080. Mrazu je asi možno přičíst podíl na tehdejších velkých ztrátách českého vojska.

Pokud se týká interního lékařství, léčili lékaři ve vojsku asi podle svých možností jen běžné choroby. Neměli ani znalostí ani prostředky, aby se postavili proti epidemiím, jež vznikaly z nahromadění velkého množství lidí po delší dobu bez jakýchkoli hygienických opatření, zejména při dlouhodobém obléhání pevností. Epidemie — asi úplavice — vznikla ve vojsku Oty II. při jeho výpravě do Čech v r. 977, nemoci se rozmáhaly v německo-českém vojsku při obléhání hradu Němčí ve Slezsku i na křížové výpravě do Palestiny v r. 1147. V Itálii prý při obléhání Ankony v r. 1167 pomřelo mnoho tisíc bojovníků morem, mezi nimi i pražský biskup Daniel a bratr krále Vratislava kníže Děpold a mnoho jiných prelátů a knížat, nehledě na množství drobného lidu, celkem prý na 10 000 bojovníků. Mor zuřící při obležení Akkonu v Palestině při křížové výpravě zahubil i mnoho Čechů, stejně u Neapole v r. 1191, kde prý stěží malá část vojska unikla smrti. Tam zahynul i český kníže Konrád Ota. Epidemie zahubila i velkou část vojsk v Apulii v r. 1227, kde také zahynulo mnoho Čechů. Proti těmto epidemiím byli tehdejší lékaři bezradní.

Ranění a nemocní byli odvázeni při návratu

vojska do vlasti na vozech. Velmi názorně je nakládání raněného rytíře ihned v bitvě zobrazeno na miniatuře v biblí krále Václava IV. Rytíř je pokládán na vůz ještě v brnění a „asepse“ je pěkně znázorněna psem, jenž líže krev tekoucí z rány pod vůz. Vozy s raněnými byly obvykle zařazeny při ústupu do předvoje, jednak v zájmu rychlejší dopravy, jednak, a to bylo důležitější, aby bylo vojsko uvolněno při přesunu a případných ústupových bojích od přítěže těchto vozových kolon. Tak již polský kníže Boleslav při odchodu z Čech v r. 1110 odsunul raněné a nemocné v předvoji před vojskem. Jestliže však válka trvala dále a vojsko zůstávalo v cizí zemi, byli ranění odesíláni ve zvláštních transportech dříve, např. z Uher po bojích u Rábnice v r. 1044, nebo po bitvě na Unstrutě v r. 1075, aby mohli být léčeni doma a nezatěžovali vojsko v dalších operacích. Jak pro nutné ošetření, tak i pro bezpečnost byl k transportu připojován oddíl vojska. Ve vlasti byli pak odevzdáni k ošetření rodinám. Rytířské řády měly své zvláštní nemocnice, např. templáři své enfermerie — v nichž byli léčeni nemocní a ranění, ovšem jen rytíři. Podle přísných zvyklostí těchto řádů se raněný rytíř nesměl vzdálit od svého oddílu bez dovolení, teprve pak byl odeslán do nemocnice. U světských vojsk tak přísný předpis nebyl možný.

Všechna tato opatření se ovšem týkala jen šlechticů. Jasně to potvrzují templářské regule, podle nichž rytíř musí čekat na dovolení a pak je léčen v řádové nemocnici, kdežto sloužící může po zranění odejít bez dovolení, kam chce, a péče o něj není zajišťována. Drobní bojovníci a doprovodný lid byli odkázáni na svépomoc. Poněvadž ani doma neměli zvláštní lékařské ošetření, ale léčili je jen zkušeni sousedé, kořenáři, zaříkavači apod., kteří také byli asi přibíráni do vojska, nelišila se zdravotnická péče o ně ve válce od jejich normálních životních podmínek doma.

Po bitvách obvykle tábořila vojska ještě po určitý čas v blízkosti bojiště, kde by nepohřbené mrtvoly ztěžovaly vojsku pobyt a ohrožovaly je vznikem různých nákaz. To výslovně připomíná kronikář při obléhání Milána v r. 1158. Proto náleželo ke zdravotnickým opatřením i pohřbívání padlých. Ti byli tedy pohřbíváni na místě, a to vlastní i nepřátelští. Byli skládáni do hromadných hrobů, např. po bitvě u Loděnice na Moravě v r. 1185 po deseti i dvaceti. O pohřbívání padlých po bitvě mluví prameny často, např. u Rábnice v r. 1044, v Sasku v r. 1075 atd.

Těla vznešenějších byla shromažďována do klášterů nebo kostelů, např. u Milána byla v r. 1158 pohřbeni do kláštera Clara Vallis čeští bojovníci Mikuš, Ota, Zvěstek a Gerard, syn mocného Hrabiše. Přední bojovník Diva byl pohřben v klášteře a v roce 1260 byli po bitvě u Lávy mrtví snášeni do minoritského kláštera. Přímou na bojišti u Gainsbeuren byl v roce 1166 asi pohřben i nějaký blíže neurčený vynikající český šlechtic. Konečně pro nejstarší dobu je již v pověstech zpráva o pohřbu vojevůdce Tyra na bojišti ve válce s Lučany.

Pohřby vynikajících velmožů na místě na bojišti jsou však méně časté; většinou je tam pohřbíván jen drobný lid. Těla předních velmožů byla obvykle dopravována k pohřbu domů. V zimních taženích tato doprava nebyla těžkým problémem, protože tělo bylo konzervováno mrazem. Tak odvážel své mrtvé po porážce u Chlumce v r. 1126 z Čech císař Lothar. Ale zimní výpravy byly celkem výjimečné, nejvhodnější čas pro válku byl v letních a v časných podzimních měsících, kdy nebylo možno pomalými prostředky dopravovat v teplém počasí těla na větší vzdálenost.

Některé kmeny ve staré době odvážely z bojiště lebky padlých, aby byly pohřbeny doma. Tak tomu bylo u Avarů, na jejichž pohřebištích jsou pohřby samotných lebek dosti časté. V raném feudalismu však byl tento proces složitější. a to byla asi také práce lékařů. Někdy byly vyňaty jen vnitřnosti a tělo konzervováno solí a aromatickými látkami, jako v roce 1109 u padlých německých a českých velmožů u Hlohova, stejně asi v témže roce i od Vratislavě, možná i od Unstruty v roce 1075, kde není způsob přepravy popsán, ale šlo také o letní měsíce. Tato konzervace nebyla ovšem dlouhodobá. Častější však byl jiný způsob; do vlasti byly k pohřbení dopravovány jen kosti. Tělo bylo nejprve vyvařením ve velkých hliněných nádobách zbaveno měkkých částí, které byly uloženy do země na místě. Kosti pak byly dopraveny bez obtíží, zašity do kožených měchů, i v nejteplejších obdobích na velké vzdálenosti. Např. v roce 1167 byly tak dovezeny ostatky biskupa pražského Daniela a knížete Děpolda z Itálie do Prahy, v roce 1191 kosti knížete Konráda Oty z Apulie po pohřbení měkkých částí těla v klášteře Monte Cassino. Tato práce byla namáhavá a jistě i nákladná, takže není divu, když jeden z analistů ji tak charakterizuje při příležitosti dopravy mrtvoly velmože Gotfrida, padlého v Čechách v roce 976. Někdy tak byla dopravována do vlasti i těla padlých velmožů nepřátelských, ovšem za vysoké výkupné. Němci vykoupili v r. 1004 mrtvolu Hamuze, bojovníka Jindřicha z Waldbike, a mniši kláštera tepelského pozůstatky zakladatele svého opatství českého velmože Hroznatu po jeho smrti v německém zajetí, prý za nesmírný obnos peněz. V některých případech snad byly vráceny mrtvoly vznešených nepřátel k dopravě domů i bez výkupného, jako projev zdvořilosti, jak se domnívá polský historik Nadolski.

I při chudobě zpráv v písemných pramenech je tedy možno dojít k závěru, že zdravotnické zabezpečení v raně feudálních vojscích — ovšem pouze pokud se týká šlechticů — nebylo ponecháno náhodě, ale bylo podle tehdejších možností soustavně zajišťováno lékařským personálem, pokud jde o péči o raněné a nemocné, i o pohřbívání mrtvých. Velkou většinou to bylo v důsledku vžitých zvyklostí, všeobecně rozšířených a systematicky uplatňovaných. Takové zvyklosti měly tehdy často větší váhu než pozdější předpisy. Ale i předpisy v určité míře najdeme v regulích rytířských řádů, zejména za-

chovaná pravidla templářského řádu pamatují zčásti i na zdravotnictví. Pro světská vojska jsou jen některé nepatrné náznaky ve vydávaných táborových a vojenských řádech. Rytířské řády zejména pro své komendy, žijící v těžkých podmínkách v Palestině, potřebovaly přísnější pořádek, jenž byl pak přenášen i do komend evropských, kdežto v raně feudálních vojscích svět-

ských tak přesné a přísné normy nebyly možné, neboť neodpovídaly tehdejšími podmínkám.

Není tedy na místě podceňování zdravotnických opatření ve vojscích raného feudalismu, jak se někdy stává, jež jsou někdy pokládána za záležitost pouhé svépomoci a ležící mimo veřejný zájem.

Literatura u autora